

ORTA DOĞU ÜLKELERİ ARASINDA DEVLET VASFİNİ
OSMANLILAR KADAR UZUN MÜDDET DEVAM
ETTİREBİLMİŞ VE GÜNÜMÜZE BAĞLAMIŞ BAŞKA BİR
DEVLET YOKTUR. BU BAKIMDAN OSMANLI
ARŞİVLERİNİN DEVLET ELİ İLE TESBİT EDİLEN İDARİ
KAYITLARI GAYET DÜZENLİ BİR ŞEKİLDE MUHAFAZA
EDİLEBİLMİŞ YEGÂNE ORTA DOĞU MÜESSESESİ
OLDUĞUNU SÖYLEYEBİLİRİZ.

TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARINDA ARŞİVLERİMİZİN ÖNEMİ

Dr. Mustafa BİLGE

Arşiv terimi bugün şu iki mânâyı içine alır: a) İçinde devlet evrakı bulunan bina veya binanın bir kısmı, b) Böyle bir yerde saklanan evrak koleksiyonu. Bu ikinci tarif bugün daha fazla kullanılmaktadır¹.

Fransa'da 1789 yılında Millî Arşivlerin (Archive Nationales) ve daha sonra 1796 yılında Bölgesel Arşivlerin (Archive Depart-

mentales) kuruluşuna kadar devletin resmî evrakı ilgili devlet müesseselerinin içinde muhafaza edilirdi. Bölgesel arşivlerin kuruluşu ile bu evrak halka açık duruma getirildi². İngiltere'de 1838 yılında bütün dağınık koleksiyonların bir araya getirildiğini ve bunların genel bir katalog altında toplandığını biliyoruz. Fransa'daki bölgesel arşivler göz önün-

DİYANET
DERGİSİ
CİLT: XV
SAYI: 3

MAYIS
HAZİRAN
1976

(1) Bk. Encyclopedia International, 1967 baskısı, c. s. 555.

(2) Bk. Encyclopedia Britannica, 1973 baskısı, c. II, s. 326 B.

de bulundurulursa diyebiliriz ki İngiltere arşiv çalışmalarında "Merkezileşme" yolunda ilk adımı 1838 yılında atmış bulunmaktadır³.

Arşivlerin tarih çalışmaları yönünden önemi açıktır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki arşivler târih gâyesiyle değil, idarî teşkilât esası üzerine tutulmuştur. Târih araştırmacısının başvuracağı ilk kaynaklar arasında el yazmaları kitaplar ve arşiv vesikaları gelir. Târihçiler konuları ile ilgili basılmış eserleri ve belgeleri tarayacakları gibi târihte olmuş hâdiseleri günü gününe tutulmuş ve tamamen orijinal idarî kayıtlardan takip etme durumundadırlar⁴.

Arşivlerimizdeki malzemenin sosyal müesseseler târihi, idarî ve malî teşkilâtların târihleri üzerinde yapılacak çalışmalar için önemi pek fazladır⁵. Prof. Uriel Heyd Osmanlı arşivlerinin önemini belirtirken şöyle der: "Şimdiye kadar hiçbir Orta Doğu veya Yakın Doğu ülkesinde zamanımıza kadar ulaşmış böylesine kıymetli bir târih hazinesi görmedim."⁶

Osmanlı arşivleri İstanbul'un fethinden sonra kurulmuş olmakla arşivcilik XV. asırda başlamış

ancak esas mükemmel şekline XVI. asırda ulaşmıştır. Bu hiçbir zaman için bundan önceki devirlere âit arşivlerimizde vesika bulunmadığı anlamına gelmez. Devlet arşivciliği başlamamış olduğu zamanlarda genellikle bu gibi kıymetli evrak dağınık bir halde âile kitaplıklarında muhafaza edilmekteydi. Şu nokta da göz önünde tutulmalıdır ki Orta Doğu ülkeleri arasında devlet vasfını Osmanlılar kadar uzun müddet devam ettirebilmiş ve günümüze bağlamış başka bir devlet yoktur. Bu bakımdan Osmanlı arşivlerinin devlet eli ile tesbit edilen idarî kayıtları gâyet düzenli bir şekilde muhafaza edilebilmiş yegâne Orta Doğu müessesesi olduğunu söyleyebiliriz⁷. Hattâ evrakın tanzimi değil ama tesbiti ve günümüze kadar muhafaza edilmesi hususunda dünya arşivleri arasında da üstün bir yere sâhip olduğunu söylemek mümkündür.

Arşivlerimizde muhafaza edilmekte olan çok çeşitli evrak vardır. Bunlar arasında önemli koleksiyonlardan birkaçını şöylece sıralayabiliriz:

1) Tapu Tahrir Defterleri veya Defter-i Hâkâniler:

(3) Aynı eser, aynı cilt, s. 327.

(4) Bk. Bernard Lewis "Sources for the Economic History of the Middle East", Studies in the Economic History of the Middle East, nesreden M. A. Cook, London, 1970, s. 78.

Yine bk. E. Astor, "Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 1975; part two, s. 250.

(5) Bk. Ömer Lütfü Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verileri Hakkında bir Araştırma", IV. Türk Tarih Kongresi, 1948, s. 291.

(6) Bk. Uriel Heyd (Prof. Uriel Heyd İsrail'de İbrâni Üniversitesi Profesörlerindendi.) Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615, London, 1960, s. XV.

(7) Bk. Bernard Lewis, "Studies in the Ottoman Archives-1, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, part III., s. 469. Yine Londra Üniversitesi Profesörlerinden M. A. Cook editörlüğünü yapmış olduğu "Studies in the Economic History of the Middle-East" isimli kitabın "Introductory Remarks" kısmında s. 160 aynı manada şunları söylemektedir: "bugünkü Orta-Doğu devletlerin bir kenara bırakılırsa Orta-Doğuda Osmanlı arşivleri ile mukayese edilebilecek hiç bir arşiv yoktur."

Bu defterler her yeni fethe-
dilen bölge için tanzim edilir ve
öylece muhafaza edilirdi. Ayrıca
30-40 sene ara ile periyodik ola-
rak tekrarlandığı bilinmektedir.
11. Hicri / 17. Milâdi asrın baş-
larına kadar devam eden bu def-
ter tutma usûlünde takibedilen
prensibe göre eski idâri ve malî
kayıtlar esas alınırda.

2) Mühimme Defterleri:

Bu defterler iktisat târihi ça-
lışmaları yönünden çok değerli
olup resmî mektup defteri şek-
linde tutulmuştur. Osmanlı pâdi-
şahlarının devletin her yanındaki
idare âmirlerine yazdığı ferman,
berat ve benzeri yazışmaları ih-
tiva eder. Bu bakımdan idâri teg-
kilât açısından da değerleri bil-
yüktür. Sonraları pâdişahların
yabancı devlet reislerine gönder-
diği mektuplar da burada muha-
faza edilmiştir⁸.

3) Ruus Defterleri:

Bu koleksiyon Ruus Dairesi
tarafından vazife sâhiplerine gön-
derilen tevcihat ve beratları ih-
tiva eder. Başvekâlet Arşivinde
muhtelif tasniflerde kayıtlı bu-
lunan bu defterler toplam 337
cilttir. Koleksiyondaki defterlerin
eskileri 953/1547, en yenisi ise
1326/1908) târihlerini taşır. Yâni
350 senelik bir devreyi içine al-
maktadır⁹.

Bunlar kadar değerli bir di-
ğer arşiv malzemesi de Sicillât-ı
Şer'iyeye veya Şer'i Siciller deni-

len mahallî mahkemelerde kadıla-
rın verdiği hükümleri ihtiva eden
defterlerdir. Bunlar muhtelif böl-
gelerde tanzim edilmiş oldukla-
rından toplu bir durumda bulun-
mazlar. Meselâ İstanbul şehrinin
sicilleri İstanbul Müftülüğünde,
Edirne sicilleri Topkapı Sarayı
Müzesi Arşivindedir. Diğer şehir-
lerin şer'i sicilleri genellikle şe-
hir müzelerinde bulunur. Bursa
sicilleri Bursa'da Kültür Parkı
içinde şehir müzesindedir. İstan-
bul Müftülüğünde bulunan şer'i
siciller hariç tutulacak olursa si-
cillerin tasnifleri çok ihmale uğ-
ramıştır diyebiliriz. Halbuki böy-
lesine kıymetli bir hazinenin tas-
nifleri tamamlanmış, ilim adam-
larının istifadelerine sunulmuş ol-
ması gerekir kanaatindeyiz.

Arşivlerimizde bulunan diğer
kıymetli bir malzeme de vakfi-
yelerimizdir. Elimizde çok eski
vakfiyeler mevcuttur. Bunların
bir kısmı neşredilmiştir. Vakfiye-
ler toplu olarak Ankara'da Vakıf-
lar Genel Müdürlüğü Arşivinde,
İstanbul'da muhtelif müze ve kü-
tüphânelerde bulunmaktadır. İs-
tanbul'daki vakfiyelerin bir kısmı
Başvekâlet Arşivinde, Topkapı
Sarayı Müzesi Arşivinde ve Türk
ve İslâm Eserleri Müzesinde bu-
lunur. Ayrıca orijinal vakfiyeler-
den âileler nezdinde bulunanlar
da vardır. Bu kıymetli malzeme-
nin de tasnifi ve hattâ neşredil-
memiş olanların neşir imkânı a-
raştırılmalıdır. Osmanlılar dev-
rinde yukarıda sayılan bu evra-
kın hazine dairelerinde devletin

- (8) Tapu Tahrir defterleri hakkında fazla bilgi için bakınız; Ömer Lütfü Bar-
kan "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında bir Araştırma", IV.
Türk Tarih Kongresi, Ankara 1948, s. 290-94.
- (9) Bu hususta fazla bilgi için bk. Bernard Lewis, Ottoman Archives as a Sour-
ce for the History of the Arab Lands, Journal of Royal and Asiatic Society,
1950-51, s. 142.
- (10) Ruus Defterleri hakkında fazla bilgi için bakınız; Nejat Göyünç, XV. Yüz-
yıldâ Ruus ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Der-
gisi, 1967, XXII, s. 17-34.

en kıymetli diğer esyası arasında muhafaza edildiğini düşünmek onların bu malzemeye ne kadar değer verdiklerini anlamaya yeter¹¹. Bu evrakı gerektiği şekilde muhafaza etmek bir yana 200 balyasının Bulgaristan'da bir kâğıt fabrikasına satılmış olması gerçekten üzücüdür¹².

Arşivlerimizdeki kıymetli evrak uzun zamandan beri Avrupalı ve Amerikalı ilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Arşivlerimizdeki malzemedan istifade ederek

makaleler ve hattâ kitaplar telif eden yabancı ve yerli ilim adamları —sevindirici bir hâdisedir ki— gün geçtikçe çoğalmaktadır. Arşivlerimizdeki ilk tasnif çalışmalarını arasında yabancıları görmek, bize onların bu alâkalarının ne kadar eski olduğunu gösteriyor¹³. Bugün de Başvekâlet Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde okuma odalarında çalışan yabancı ilim adamları, bu alâkanın azalmadığını, bilâkis gittikçe çoğaldığını göstermeye yeter.

TÜRK
TARİHİ
ÇALIŞMALARINDA
ARŞİVLERİMİZİN
ÖNEMİ

(11) Bk. Cevdet Türkay, Osmanlı Devlet Teşkilatında Arşivler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı, 45, s. 20. de neşredilen ve Başvekâlet Arşivi, Mühimme Defteri No. 183, vrk. 4 de bulunan vesika.

(12) Bu hâdisenin tafsilatı için bk. Bernard Lewis, The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands, Journal of Royal and Asiatic Society, 1951, s. 141.

(13) Arşiv vesikalarına dayanarak kitap telif eden yabancı ilim adamlarından Prof. Uriel Heyd'i (Te Ottoman Documents on Palestine, London, 1960), yerli ilim adamlarımızdan da Prof. Nejat Göyünç (XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969). ve Prof. Cengiz Oronlu'yu (Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habes Eyaleti, İstanbul, 1974) sayabiliriz.

DİYANET
DERGİSİ
CİLT: XV
SAYI: 3

MAYIS
HAZİRAN
1976

177